

УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

ГОРЕЛОВ Ігор Юрійович

УДК 159.9-057.36: 623.44

**ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ОВС ДО
ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНО-СИЛОВОГО ВПЛИВУ**

Спеціальність 19.00.09
«Психологія діяльності в особливих умовах»

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2008

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Донецькому юридичному інституті Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
ЛЕФТЕРОВ Василь Олександрович, Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ МВС України ім. Е.О. Дідоренка, науково-дослідний центр психотренінгових технологій, начальник.

Офіційні опоненти:

Доктор психологічних наук, професор **МЕДВЕДЄВ Володимир Степанович**, Навчально-науковий інститут підготовки кадрів громадської безпеки та психологічної служби Київського національного університету внутрішніх справ, кафедра прикладної психології, професор;

кандидат психологічних наук **ЛЄБЄДЄВА Світлана Юріївна**, Університет цивільного захисту України, науково-дослідна лабораторія екстремальної та кризової психології, провідний науковий співробітник.

Захист відбудеться «23» квітня 2008 р. о 10.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 в Університеті цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

Автореферат розіслано «21» березня 2008 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат психологічних наук, доцент

В.Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Професійна діяльність працівників деяких органів і підрозділів внутрішніх справ часто пов'язана з необхідністю застосування правомірних силових заходів примусу. Затримання озброєних та інших небезпечних злочинців, силове подолання протидії законним вимогам правоохоронців під час припинення ними порушень громадського порядку та інші ситуації оперативно-службової діяльності потребують від працівників органів внутрішніх справ впевненого застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. Але недостатня підготовленість до діяльності в екстремальних умовах призводить іноді до трагічних наслідків. За 2001-2006 роки працівниками міліції України 11 разів неправомірно була застосована вогнепальна зброя, при цьому загинуло 5 і поранено 11 громадян. За цей же період під час виконання службових обов'язків через недостатні знання правил застосування та використання табельної вогнепальної зброї, спеціальних засобів, нехтування правилами особистої безпеки, непрофесіоналізм і психологічну невідповідність до дій в екстремальних ситуаціях, утрату пильності при затриманні порушників громадського порядку та злочинців загинуло 215 працівників міліції, 1583 – поранено.

У зв'язку з цим, украй необхідним є формування психологічної готовності працівників міліції до дій в екстремальних ситуаціях, зокрема під час застосування вогнепально-силового впливу, пошук нових шляхів забезпечення надійності персоналу міліції, розробки та впровадження психологічних технологій, що спрямовані на розвиток професійно-важливих якостей працівників міліції.

Психологічна готовність людини до дії тісно пов'язана з її особистісними особливостями. Проблема їх впливу на ефективність діяльності в екстремальних умовах вивчалася В.Г. Андросюком, О.М. Бандуркою, Л.Г. Дикою, Л.І. Казміренко, М.О. Куркіним, В.І. Лебедевим, В.С. Медведєвим, А.І. Папкіним, О.Д. Сафіним, В.Н. Смирновим, О.М. Столяренком, О.В. Тімченком, Ю.В. Чуфаровським і багатьма іншими вченими. Проте проблема психологічної готовності до застосування вогнепально-силового впливу на сьогодні досліджена недостатньо.

Актуальність дослідження зумовлена:

– зростаючими вимогами держави і суспільства до ефективності діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю та охороні правопорядку;

– необхідністю визначення та розвитку складових психологічної готовності працівників ОВС до правомірного застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї;

– необхідністю розробки та впровадження інноваційних ефективних програм психологічної підготовки персоналу органів внутрішніх справ України

до дій в екстремальних умовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось відповідно до «Пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004-2009 років», затверджених наказом МВС України від 05.07.2004 № 755, а також «Комплексної програми підвищення професійної та психологічної підготовки працівників ОВС України», затвердженої наказом МВС України від 27.05.2005 № 385.

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О Дідоренка (протокол № 5 від 31 травня 2006 р.).

Об'єкт дослідження: особистість працівника ОВС в контексті його професійної діяльності.

Предмет дослідження: психологічна готовність працівників ОВС до правомірного застосування вогнепально-силового впливу.

Мета дослідження: визначення складових психологічної готовності працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу та експериментальна перевірка ефективності психотренінгової програми, спрямованої на їх формування.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що психологічна готовність працівників ОВС до застосування фізичної сили, спецзасобів і вогнепальної зброї – це багатокомпонентна система, складовими якої є рівень професійної підготовленості, мотиваційні й особистісні особливості правоохоронців. Підвищення інтенсивності та якості розвитку складових психологічної готовності працівників міліції до застосування вогнепально-силового впливу можливо за допомогою сучасних психотренінгових технологій.

Для досягнення поставленої мети і перевірки запропонованої гіпотези під час дослідження необхідно було виконати такі **завдання:**

1. Здійснити аналіз попередніх досліджень щодо психологічної готовності людини до діяльності в екстремальних умовах та основних підходів до вивчення проблеми психологічної готовності працівників ОВС до застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї.

2. Визначити психологічні якості працівників ОВС, які впливають на ступінь готовності до застосовування вогнепально-силового впливу на підставі аналізу особистісних особливостей правоохоронців з високою та низькою психологічною готовністю до здійснення силових заходів.

3. Експериментально перевірити можливість підвищення психологічної готовності працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу під час психотренінгових занять.

4. Розробити професійно-психологічний тренінг і методичні рекомендації практичними психологами ОВС з формування психологічної готовності

працівників міліції до застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї.

Методологічною основою цього дослідження є загальні принципи психологічної науки (детермінізму, відображення, активності, системного підходу та інші).

Теоретичну основу роботи складають:

– положення, пов'язані з розробленою у вітчизняній психології теорією єдності психіки і діяльності (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонт'єв, Б.Ф. Ломов та інші);

– теоретичні положення загальної та генетичної психології, які розкривають закономірності розвитку особистості як суб'єкта власної життєдіяльності (С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн та інші);

– системно-структурний підхід щодо вивчення психологічної готовності до діяльності (М.І. Д'яченко, О.Д. Сафін, О.М. Столяренко, М.І. Томчук та інші);

– положення, пов'язані з концепцією психологічного стресу (Л.О. Китаєв-Смик, Н.І. Наєнко, Г. Сельє, О.В. Тімченко, Ч.Д. Спілбергер, Р. Лазарус та інші)

Суттєве значення для дослідження мали дані щодо вивчення психологічних детермінант поведінки працівників правоохоронних органів і військовослужбовців в екстремальних умовах (С.П. Бочарова, О.В. Землянська, І.М. Конопльова, В.О. Лефтеров, С.Ю. Лебедева, М.Г. Логачов, О.А. Матеюк, В.С. Медведєв, Є.М. Потапчук, О.В. Шаповалов та інші), а також дані теорії саморегуляції функціональних і психічних станів особистості, її поведінки та діяльності (О.А. Конопкін, В.І. Моросанова).

Методи дослідження. Під час теоретичного вивчення проблеми та науково-експериментальної роботи використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження:

а) *теоретичні* – аналіз наукової літератури, аналіз законодавства України з питань застосування працівниками ОВС вогнепально-силового впливу, аналіз керівних документів, які стосуються організації професійної підготовки органів внутрішніх справ, систематизація, порівняння, узагальнення одержаної інформації, системний аналіз отриманих даних;

б) *емпіричні* – анкетування, спостереження, метод експертних оцінок, бесіда, моделювання ризиконебезпечних ситуацій, психодіагностичні методи: 1) методика «ССП-98» (стиль саморегуляції поведінки) В.І. Моросанової; 2) 16-факторний опитувальник особистості Р. Кеттелла; 3) методика діагностики самооцінки психічних станів за Г. Айзенком; 4) тест «Дослідження тривожності» Ч.Д. Спілбергера – Ю.Л. Ханіна; 5) методика визначення нервово-психічної стійкості, ризику дезадаптації у стресі «Прогноз»; б) методика «Дослідження схильності до ризику» О.Г. Шмельова.

в) *методи математичної статистики* – t-критерій Стьюдента, коефіцієнт кореляції Пірсона. Математико-статистична обробка даних

проводилася з використанням комп'ютерної програми SPSS 8.0.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

Вперше:

– визначено складові психологічної готовності працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу на підставі дослідження психологічних якостей працівників ОВС, які безпосередньо застосовували фізичну силу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю;

– експериментально підтверджено ефективність використання психотренінгових технологій для формування високої психологічної готовності працівників міліції до застосування вогнепально-силового впливу.

Уточнено уявлення про вплив індивідуально-психологічних особливостей особистості працівників міліції на ефективність виконання ними оперативно-службових завдань.

Дістали подальшого розвитку сучасні підходи щодо психологічного супроводження оперативно-службової діяльності працівників ОВС.

Практична значущість роботи полягає в тому, що отримані результати сприяють підвищенню ефективності професійної і психологічної підготовки персоналу органів внутрішніх справ.

Виявлено комплекс психологічних якостей працівників ОВС, що обумовлюють високу психологічну готовність правоохоронців до застосування вогнепально-силового впливу.

Розроблено та запропоновано: програму психотренінгових занять з формування психологічної готовності працівників міліції до застосування вогнепально-силового впливу «Щит і меч»; методичні рекомендації практичним психологам ОВС з формування психологічної готовності працівників міліції до вогнепально-силового впливу.

Результати дослідження можуть бути використані: під час розробки програм професійного навчання працівників ОВС; для удосконалення професійно-психологічного відбору працівників міліції; у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів МВС України.

Особистий внесок здобувача. Наведені у роботі наукові матеріали та дані є самостійним внеском автора у розв'язання проблеми, яка досліджується.

У навчально-методичному посібнику «Тренінг з формування психологічної готовності працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу» і статті «Професійно-психологічний тренінг з формування готовності курсантів ВНЗ МВС України до застосування зброї», написаних у співавторстві з Лефтеровим В.О., внесок здобувача полягає у розробці тематичного змісту тренінгу з формування психологічної готовності до застосування вогнепально-силового впливу. У статтях «Психологічний тренінг з формування навичок регулювання рівня збудження у процесі виконання практичної стрільби з бойової зброї» та «Применение элементов ритмо-двигательной терапии для коррекции психических состояний курсантов вуза

МВД України при підготовці до занять», написаних у співавторстві з Моро М.В., автору належить розробка тренінгових вправ щодо саморегуляції. У альбомі схем «Вогнева підготовка (теоретичний розділ)», написаному у співавторстві з Бригунцем В.О., Моро М.В., Зайцевим Ю.В., Заболотним В.В., автором розроблені схеми щодо правових підстав застосування вогнепальної зброї.

Апробація результатів роботи. Матеріали проведених досліджень висвітлено в доповідях на 3 міжнародних науково-практичних конференціях: «Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку» (Донецьк, 2005 р., 2006 р., 2007 р.), міжвузівській науково-практичній конференції «Проблеми забезпечення безпеки професійної діяльності працівників ОВС, що безпосередньо виконують функції з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю в сучасних умовах» (Донецьк, 2006 р.), всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми психологічного та психофізіологічного забезпечення діяльності» (Київ, 2007 р.), розглядалися та обговорювалися на засіданнях науково-дослідного центру психотренінгових технологій і кафедри тактико-спеціальної підготовки Донецького юридичного інституту.

Результати дослідження використовуються у навчальному процесі Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка (акт впровадження від 22.10.2007), Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (акт впровадження від 14.11.2007), а також у програмах професійної підготовки працівників ОВС Головного управління МВС України в Донецькій області (акт впровадження від 08.10.2007).

Публікації. Зміст та основні результати проведеного дослідження відображено у 12 публікаціях, з них 6 статей у фахових наукових виданнях.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків, додатків. Обсяг дисертації складає 185 сторінок комп'ютерного тексту, у тому числі 8 таблиць, 21 рисунок, 4 додатки, які вміщено на 9 сторінках. Список використаних джерел налічує 217 найменувань (у тому числі 6 іноземних авторів).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність проблеми дослідження, визначаються його об'єкт і предмет, встановлюється мета роботи, формується її гіпотеза і завдання, розкривається наукова новизна, теоретична та практична значущість дослідження.

У **першому розділі** – *«Концептуальні підходи психологічної науки до*

проблеми застосування працівниками правоохоронних органів вогнепально-силового впливу» – подано стислий огляд історико-філософських, правових та психологічних підходів до вивчення проблеми застосування заходів силового примусу, в тому числі вогнепальної зброї, працівниками правоохоронних органів.

Відзначено, що здійснення вогнепально-силового впливу (ВСВ) правоохоронцями під час виконання службових обов'язків, як одної з форм боротьби зі злочинними проявами, історично формувалося впродовж тривалого часу. На сучасному етапі розвитку цивілізації сила є засобом стримування злочинності й останнім аргументом у вирішенні ситуацій, коли дії злочинців створюють небезпеку для життя і здоров'я громадян, загрожують інтересам суспільства та держави. Застосування ВСВ працівниками правоохоронних органів врегульовано на законодавчому рівні.

Професійна діяльність працівників ОВС проходить в особливих умовах, на що вказує наявність багатьох стрес-чинників, а застосування вогнепально-силового впливу є наймогутнішим із них і призводить до значних змін у психологічному стані правоохоронців (рис. 1).

У результаті проведеного вивчення й узагальнення випадків застосування вогнепально-силового впливу працівниками міліції встановлено, що одним із головних чинників успішності дій у цих ситуаціях є висока психологічна готовність правоохоронців.

Проблемі психологічної готовності до діяльності приділяли увагу багато вітчизняних учених. Внесок у розвиток поняття «психологічна готовність» як у загальнотеоретичному, так і у прикладному плані внесли М.І. Д'яченко, Є.П. Ільїн, В.І. Лебедєв, Б.Ф. Ломов, О.Р. Лурія, О.М. Столяренко, Д.М. Узнадзе. Психологічну готовність у контексті професійної діяльності військових і правоохоронців вивчали О.В. Бичков, П.А. Корчемний, М.О. Куркін, В.О. Лефтеров, М.Г. Логачов, В.С. Медведєв, О.І. Папкін, А.Ю. Рождественський, В.М. Смирнов, О.В. Тімченко та інші. Необхідно також зазначити, що автори вкладають у поняття «психологічна готовність» різні підходи. Одні розглядають психологічну готовність до діяльності як наявність певних знань, навичок і вмінь. Інші – як характеристику міри налаштованості людини на активне включення і найбільш повну віддачу діяльності. Треті – як інтегральну професійну якість. Подібна багатогранність визначає можливість вивчення психологічної готовності до діяльності в різних її проявах у тому або іншому аспекті.

Обґрунтовано, що психологічна готовність працівника міліції до застосування ВСВ – це комплексне багатокomпонентне утворення, яке включає: необхідний рівень професійної підготовки; мотиваційні компоненти (відданість своїй професії, потреба у самовдосконаленні); особливості особистості, які визначають здатність ефективно діяти в екстремальних ситуаціях (високі здібності саморегуляції психічного стану; оптимальні рівні особистісної та

ситуативної тривожності; комунікативні особливості; інтелектуальні, емоційно-вольові якості тощо).

Доведено, що формування психологічної готовності до вогнепально-силового впливу можливе в умовах цілеспрямованої психологічної підготовки правоохоронців з урахуванням їх психологічних якостей. Ефективним напрямком професійної підготовки персоналу до правоохоронної діяльності сьогодні є впровадження сучасних психотренінгових технологій, які, завдяки прояву групових феноменів, практичної спрямованості, інтенсивності навчання і розвитку людини, доцільно використовувати для формування психологічної готовності до застосування ВСВ.

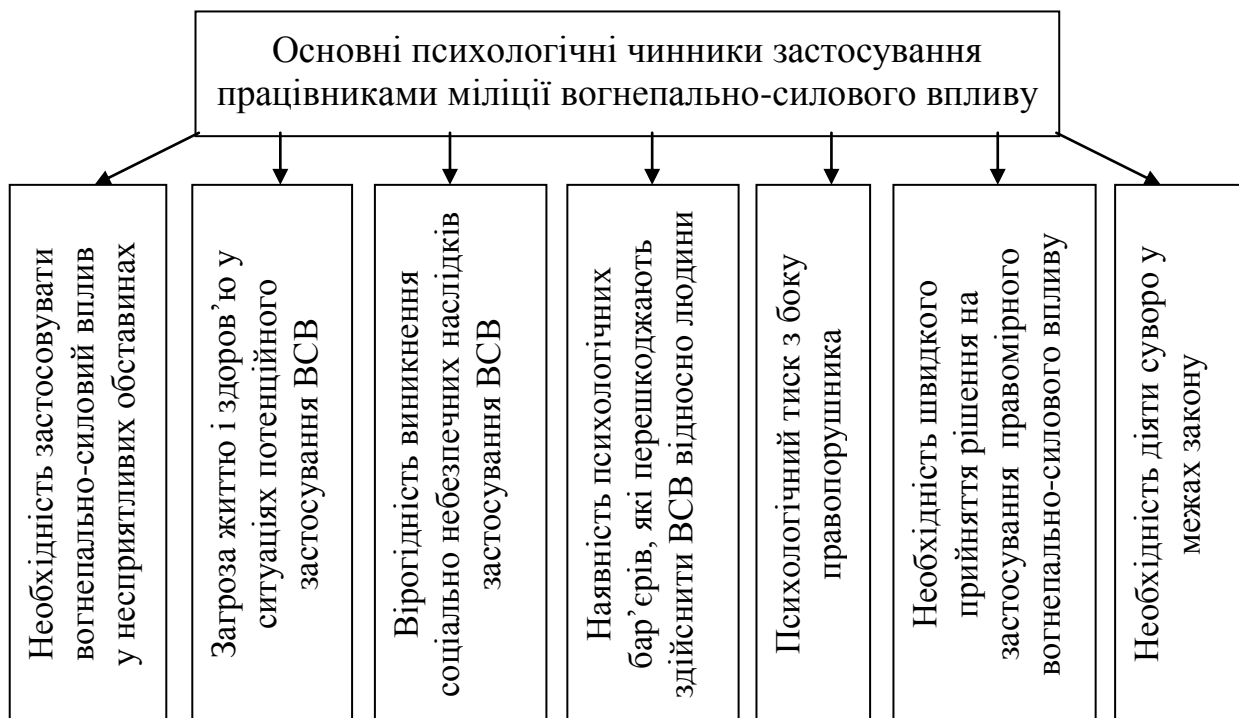

Рис. 1. Основні психологічні чинники застосування працівниками міліції вогнепально-силового впливу

У другому розділі «Загальна характеристика груп досліджуваних і методів дослідження» наводиться система побудови дослідження й обґрунтовується вибір категорій і груп досліджуваних, а також методів і методик дослідження.

До загальної вибірки досліджуваних увійшли 280 працівників ОВС України, які склали 4 групи:

– 1 група – 178 осіб, які піддалися експертній оцінці для подальшого розподілу на «успішних» (з високою психологічною готовністю до застосування вогнепально-силового впливу) і «неуспішних» (з низькою психологічною готовністю) і вивчення відмінностей між ними;

– 2 група – «група ризику», складається із 17 працівників міліції, які або

отримали поранення під час силового затримання правопорушників, або були дисциплінарно покарані за непрофесійні дії під час застосування вогнепально-силового впливу. Дослідження «групи ризику» проведено для порівняння психологічних якостей її учасників з обстежуваними груп «успішних» і «неуспішних» правоохоронців;

– 3 група – «експериментальна», до якої увійшли 35 працівників ОВС, які навчались за програмою психотренінгових занять із формування психологічної готовності до застосування вогнепально-силового впливу «Щит і меч»;

– 4 група – експерти – 50 осіб, серед яких: 28 працівників міліції, які мають досвід дій в екстремальних умовах, у тому числі застосування вогнепально-силового впливу; 7 керівників органів і підрозділів внутрішніх справ; 15 викладачів і науковців (табл. 1).

Перші три групи піддалися психодіагностичному дослідженню за такими методиками: 1) «ССП-98» (стиль саморегуляції поведінки) В.І. Моросанової; 2) Р. Кеттелла (16 PF); 3) діагностика самооцінки психічних станів за Г. Айзенком; 4) шкала самооцінки Ч.Д. Спілбергера – Ю.Л. Ханіна; 5) визначення нервово-психічної стійкості, ризику дезадаптації в стресі «Прогноз»; 6) «Дослідження схильності до ризику» О.Г. Шмельова.

Емпіричні дані піддавалися статистичній обробці з використанням комп'ютерної програми SPSS 8.0. Для виявлення значущих розходжень порівнюваних показників і кореляційних зв'язків використовувалися t-критерій Стюдента і коефіцієнт кореляції Пірсона, що забезпечує виконання загальноприйнятих одномірних статистик і багатомірних математико-статистичних методів.

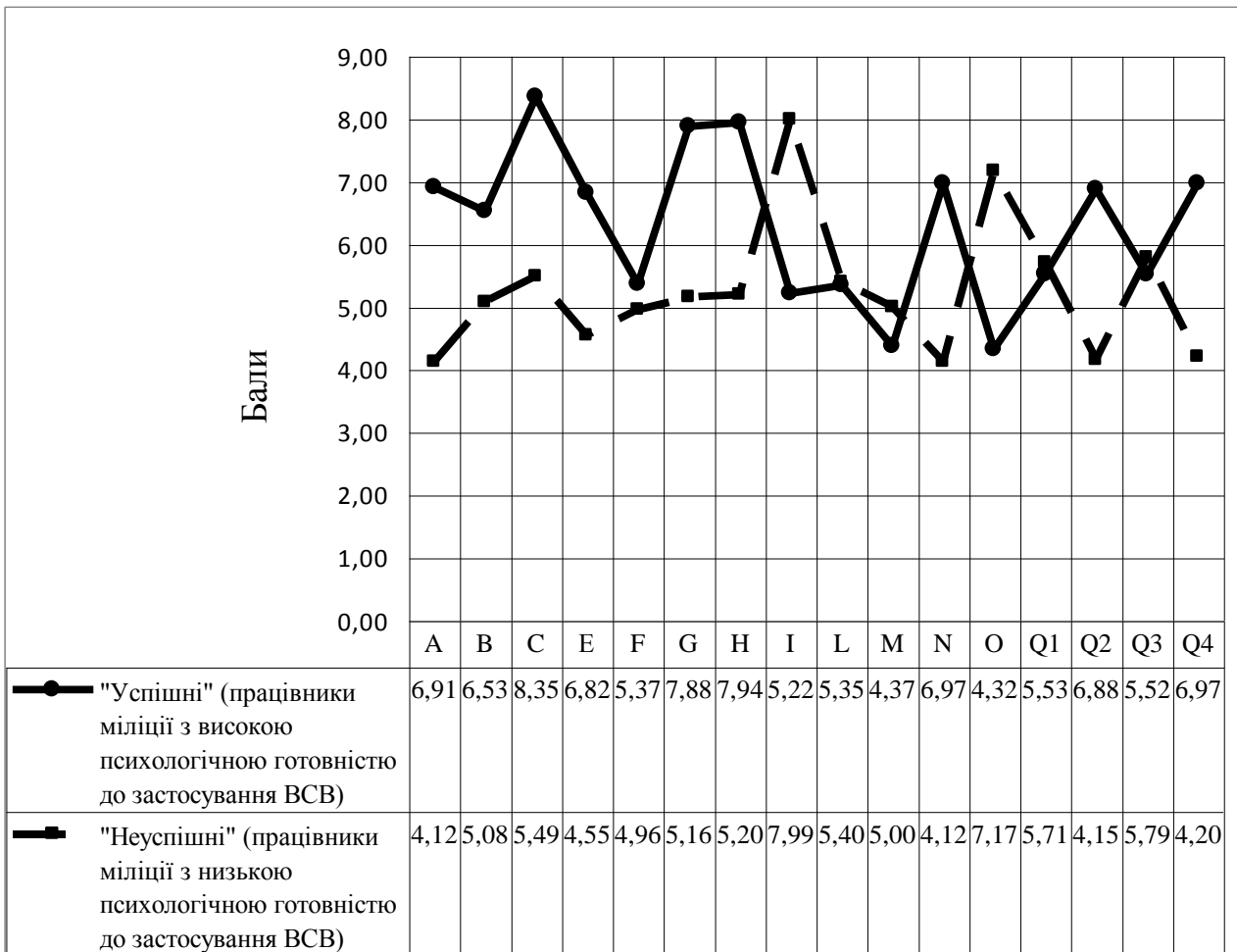
Таблиця 1

Склад загальної вибірки дослідження

Категорії досліджуваних	Групи досліджуваних				Усього
	1	2	3	4	
Керівники ОВС	-	-	-	7	7
Науковці	-	-	-	9	9
Викладачі	-	-	-	6	6
Працівники ДПС ДАІ	30	-	-	3	33
Працівники карного розшуку	49	-	18	12	79
Дільничні інспектори	24	5	-	1	30
Працівники патрульної служби	37	12	17	8	74
Працівники спецпідрозділів «Сокіл» і «Беркут»	38	-	-	4	42
Усього	178	17	35	50	280

У третьому розділі «Дослідження психологічних складових готовності працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу» наведено результати дослідження відмінностей психологічних особливостей працівників міліції з різними рівнями психологічної готовності до застосування вогнепально-силового впливу, а також можливість розвитку психологічної готовності правоохоронців до здійснення ВСВ під час психотренінгових занять.

У результаті дослідження психологічних рис «успішних» і «неуспішних» за методикою Р. Кеттелла (рис. 2) виявлено, що «успішні» працівники міліції володіють розвиненими комунікативними здібностями, наприклад, умінням під час спілкування розв'язувати професійні завдання, ефективно використовувати мову співрозмовника, достатньо легко встановлюють контакт з оточуючими. Вони виявляються більш працездатними стійкими в емоційно напружених ситуаціях.

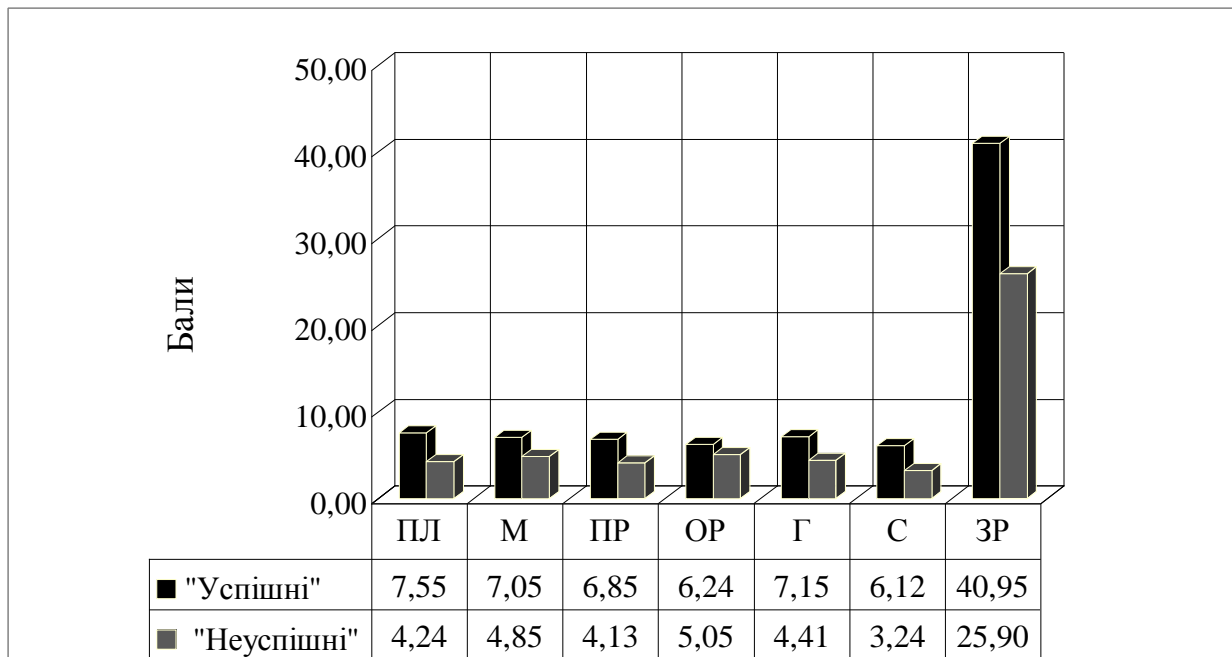

Рис. 2. Середні показники психологічних якостей працівників міліції з високою та низькою психологічною готовністю до застосування вогнепально-силового впливу за методикою Р. Кеттелла

Працівникам міліції, що увійшли до групи «неуспішних», властиві замкнутість, труднощі у встановленні контактів з оточуючими. Вони вважають

за краще знаходитися «в тіні», ухиляються від розв'язання суперечливих питань. Виявлено, що «успішним» працівникам міліції притаманна висока моральна нормативність. Вони схильні дотримуватися інструкцій, планів, націлені на дотримання моральних стандартів і правил. Їм властиві висока службова дисципліна і відповідальність. «Неуспішні» досліджувані володіють помірно розвиненою нормативністю, допускають відхилення від планів, що може викликати порушення в службовій діяльності.

Достовірні розходження між групами «успішних» і «неуспішних» працівників міліції також було зафіксовано за показниками тесту «ССП-98» на рівні $p \leq 0,01$ (крім шкали «оцінювання результатів») (рис. 3).

Рис. 3 Середні показники психологічних якостей працівників міліції з високою та низькою психологічною готовністю до застосування вогнепально-силового впливу за методикою ССП-98

«Успішним» працівникам міліції властиві високі здібності до планування, моделювання, програмування, самостійності, гнучкості і високий загальний рівень саморегуляції. Визначено, що у працівників із високою психологічною готовністю до застосування вогнепально-силового впливу сформована потреба в усвідомленій побудові планів діяльності, які в цьому випадку реалістичні, деталізуються, ієрархічні, дієві і стійкі, цілі діяльності висувуються самостійно. Ці працівники здатні виділяти основні умови досягнення цілей, як у поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому, що виявляється в адекватності програм дій планам діяльності, відповідності одержуваних результатів прийнятим цілям. Їм властива адекватність самооцінки, сформованість і стійкість суб'єктивних критеріїв оцінки успішності досягнення результатів.

Виявлено значущий взаємозв'язок особистісної і ситуативної

тривожності з рівнем психологічної готовності працівників міліції до застосування вогнепально-силового впливу, який свідчить про високий самоконтроль «успішних» працівників міліції і їх здібності до високої мобілізації у складній ситуації.

Встановлено, що працівникам міліції з високою психологічною готовністю до застосування вогнепально-силового впливу властиві середні рівні тривожності, ригідності, агресивності та фрустрації (за Г. Айзенком) на відміну від «неуспішних» правоохоронців і представників «групи ризику», які мають більш високі показники перерахованих вище психологічних якостей. «Успішні» працівники міліції здатні в умовах зростаючої психологічної напруги в обмежений час приймати правильне рішення, швидко та ефективно переходити від одного виду діяльності до іншого (наприклад, переговори – застосування сили – надання першої допомоги правопорушнику). Вони проявляють гнучкість у конфліктній ситуації, схильні не доводити справу до силового розв'язання. Але, коли виникають правові підстави до застосування вогнепально-силового впливу, діють рішуче і цілеспрямовано.

«Неуспішним» і правоохоронцям із «групи ризику» властиві підвищена тривожність, утруднення в прийнятті адекватного рішення в загрозливій ситуації. Їм притаманні довгі роздуми під час оцінки правомірності підстав для застосування сили, що нерідко призводить до такого розвитку подій, коли ситуація може вийти з-під контролю і створювати небезпеку для життя та здоров'я громадян або працівника міліції.

Визначено, що психологічна готовність працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу тісно пов'язана з рівнем їх нервово-психічної стійкості. Отримані результати психодіагностики за методикою «Прогноз» показали, що між групами з високою («успішні») і з низькою («неуспішні») психологічною готовністю до застосування ВСВ є достовірні відмінності ($p \leq 0,01$). Працівникам міліції з високою психологічною готовністю до правомірного застосування заходів вогнепально-силового впливу властиві високий ступінь емоційної стійкості під час прийняття відповідальних рішень, витриманість, урівноваженість і самовладання у конфліктних ситуаціях, адекватні самооцінка і сприйняття дійсності. У таких правоохоронців розвинене вміння брати на себе відповідальність в екстремальних ситуаціях та змушувати себе робити малоприємну або зовсім нецікаву роботу для реалізації важливої мети. Окрім цього, їх відрізняють практичність, логічність, здатність достатньою мірою легко переживати життєві труднощі. «Успішні» працівники готові відійти від звичних, стандартних методів розв'язання проблемних питань. Вони легко адаптуються до нових умов діяльності, адекватно орієнтуються в ситуації, реально оцінюють дійсність.

Доведено, що «неуспішні», а також представники «групи ризику» мають середні та низькі показники за шкалою нервово-психічної стійкості, володіють помірно вираженою схильністю до зривів нервової системи при значному

фізичному і психічному навантаженні, а також прагнуть уникати приймання відповідальних рішень, схильні до конфліктів. З їх боку можливі прояви неорганізованості, нетактовності, норолливості, недисциплінованості.

Визначено достовірні відмінності ($p \leq 0,01$) між групами «успішних» і «неуспішних» за показниками схильності до ризику. «Успішні» більшою мірою здатні приймати умови невизначеності в ситуації прийняття рішення, готові діяти в умовах недостатності інформації і покладатися на свої гіпотези.

На основі отриманих у роботі даних створено схему складових психологічної готовності працівників міліції до застосування вогнепально-силового впливу (рис. 4).

Рис. 4. Складові високої психологічної готовності працівника міліції до застосування вогнепально-силового впливу

Базовими складовими високої психологічної готовності працівників міліції до вогнепально-силового впливу визначено:

1. Високий рівень професійної підготовки.
2. Мотиваційні особливості працівників міліції.
3. Особистісні особливості працівників міліції.

Наступним кроком нашої роботи стало експериментальне дослідження формування психологічної готовності до ВСВ під час психотренінгових занять.

Встановлено, що показники особистісних якостей працівників міліції, які впливають на рівень психологічної готовності до застосування ВСВ, після цільових тренінгових занять значно змінилися і наблизилися до значень цих показників у групі працівників міліції з високою психологічною готовністю до здійснення ВСВ («успішних»). Між «неуспішними» та «групою ризику» значущих відмінностей не знайдено. Узагальнюючи вищевикладене, можна констатувати, що рівень психологічної готовності працівників ОВС до застосування ВСВ значною мірою залежить від розвиненості особистісних особливостей правоохоронців і піддається корекції під час цільового впливу засобами психотренінгу.

У четвертому розділі «Практичне використання результатів дослідження» представлені авторська програма професійно-психологічного тренінгу з формування психологічної готовності працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу «Щит і меч», а також методичні рекомендації практичним психологам ОВС з організації роботи у цьому напрямку.

Запропоновано впровадження тренінгової програми «Щит і меч» у межах професійної підготовки ОВС, а також навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів МВС України. Під час тренінгових занять передбачається формування і розвиток у працівників ОВС комплексу знань, умінь та навичок, необхідних для ефективної оперативно-службової діяльності.

Тренінг «Щит і меч» – практична методика підготовки працівників міліції до роботи у ризиконебезпечних ситуаціях, у першу чергу – під час застосування ними вогнепально-силового впливу. Основна робота під час проведення тренінгових занять проходить у практичних формах, розігруються ситуації, які можуть виникати в службово-оперативній діяльності, під час спілкування з громадянами, затримання правопорушників тощо. Виробляються стратегії поведінки, що забезпечать як безпеку працівника міліції, так і ефективне виконання оперативно-службових завдань.

Програма розрахована на 20 годин (5 занять по 4 години). Основні теми тренінгових занять: «Стрес, його вплив на якість застосування ВСВ, прийоми подолання стресу»; «Психологічні аспекти застосування вогнепально-силового впливу»; «Безпека працівника міліції під час силового протистояння з правопорушником»; «Розвиток комунікативних особливостей працівників міліції»; «Психологія тренування вмінь та навичок застосування ВСВ»;

«Прийоми саморегуляції».

Розроблено методичні рекомендації практичним психологам ОВС із формування психологічної готовності до застосування працівниками міліції вогнепально-силового впливу, до структури яких входить:

1. Отримання вихідних даних про стан психологічної готовності працівника міліції до дій у ризиконебезпечних ситуаціях: а) психодіагностика; б) визначення рівня професійної підготовки; в) визначення особливостей утворення мотивів діяльності.

2. Створення індивідуально орієнтованої програми формування психологічної готовності працівника міліції до застосування вогнепально-силового впливу.

3. Робота з корекції особистісних психологічних якостей працівників ОВС, які є базою високої психологічної готовності до застосування вогнепально-силового впливу.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми, що виявляється у розкритті сутності й аналізі складових психологічної готовності працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу. Доведено доцільність використання психотренінгу з формування психологічної готовності до правомірного застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї у системі професійної підготовки ОВС України.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновки:

1. Застосування сили – це історично, морально та законодавчо обґрунтований захід, який використовують правоохоронні органи для охорони правопорядку та боротьби зі злочинними проявами. Здійснення вогнепально-силового впливу протікає в особливих, стресогенних умовах і характеризується багатьма психологічними чинниками. Психологічна неготовність деяких правоохоронців стає причиною непрофесійних дій під час критичних інцидентів. Формування психологічної готовності працівників ОВС до вогнепально-силового впливу – один із пріоритетних напрямків психологічної підготовки, дієвим засобом якої виступає психотренінг.

2. Психологічна готовність працівника міліції до застосування вогнепально-силового впливу визначається як багатокомпонентне утворення. Складовими психологічної готовності до застосування ВСВ є: 1) рівень професійної підготовленості, що включає комплекс спеціальних професійних знань, умінь та навичок, які визначають їх здатність правомірно застосовувати вогнепально-силовий вплив; 2) мотиваційні особливості, зокрема, рівень домагань, потреба у саморозвитку, відданість своїй професії, мотиваційне санкціонування конкретних професійних дій; 3) особистісні особливості

працівників ОВС.

3. Основними особистісними особливостями (якостями) працівників міліції з високою психологічною готовністю до застосування вогнепально-силового впливу є: самовпевненість, розвинені емоційно-вольові, комунікативні якості, зібраність (зосередженість, спрямованість на досягнення мети), висока нормативність, розвинені здібності до планування, моделювання, програмування, оцінки результатів, гнучкість і високий загальний рівень саморегуляції. Таким працівникам властиві середні рівні особистісної та ситуативної тривожності, висока нервово-психічна стійкість, середні показники рівнів фрустрації, ригідності, агресивності та схильності до ризику.

4. У працівників міліції з низькою психологічною готовністю до застосування вогнепально-силового впливу показники комунікативності, самовпевненості знаходяться на середньому та низькому рівнях. Їм властиві середні та низькі показники стильових особливостей саморегуляції, високі рівні особистісної та ситуативної тривожності, низька схильність до ризику.

5. Психотренінгові заняття дозволяють підвищувати рівень психологічної готовності працівників міліції до застосування вогнепально-силового впливу. Результатом проведених цільових психотренінгових занять стали оптимізація психологічних якостей, які складають психологічну готовність до застосування ВСВ. Показники вищезазначених особистісних якостей працівників міліції після тренінгових занять наблизилися до значень цих показників у групі працівників міліції з високою психологічною готовністю до застосування вогнепально-силового впливу.

6. Запропоновано авторську програму професійно-психологічного тренінгу з формування психологічної готовності працівників міліції до застосування вогнепально-силового впливу «Щит і меч», впровадження якої у систему професійної підготовки працівників ОВС, а також у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів МВС України сприятиме формуванню стійких психологічних навичок дій в екстремальних умовах оперативно-службової діяльності.

7. Розроблено методичні рекомендації практичним психологам ОВС із формування психологічної готовності працівників міліції до застосування вогнепально-силового впливу, які включають питання діагностики рівня психологічної готовності, складання індивідуальних розвивально-корекційних програм.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є дослідження виникнення і подолання посттравматичних стресових розладів у працівників унаслідок застосування вогнепально-силового впливу, проблем формування професійних і мотиваційних компонентів психологічної готовності працівників ОВС до здійснення заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї, питань психологічного забезпечення вогневої та фізичної підготовки працівників ОВС.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Горелов І.Ю. Дослідження взаємозв'язку рівнів тривожності курсантів ВНЗ МВС України з результатами їх стрільби із бойової зброї // Право і безпека. – 2005. – Т.4. – № 3. – С. 180-182.
2. Горелов І.Ю. Фізичне навантаження як чинник регуляції психічних станів працівників міліції // Актуальні проблеми психології. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія / За ред. Максименка С.Д. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – Випуск 7 – С. 76-81.
3. Горелов І.Ю. Диференційний підхід у вогневій підготовці курсантів ВНЗ МВС України // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей: – Ялта: РВВ КГУ, 2007. – Вип. 16. – Ч. 1. – С. 198-204.
4. Горелов І.Ю. Співвідношення стильових особливостей саморегуляції працівників міліції зі ступенем їх психологічної готовності до застосування силового впливу і вогнепальної зброї // Наука і освіта. – Одеса: Видання Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. Ушинського. – 2008. – № 1-2. – С. 136-147.
5. Горелов І.Ю. Вплив психологічних профілів працівників міліції на ефективність правомірного застосування ними фізичної сили, спецзасобів і вогнепальної зброї // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. – Х.: УЦЗУ, 2007 – Вип. 2. – С. 37-44.
6. Горелов І.Ю., Лефтеров В.О. Професійно-психологічний тренінг з формування готовності курсантів ВНЗ МВС України до застосування зброї // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 4. – С. 37-40.
7. Горелов І.Ю., Горелова О.А. Некоторые аспекты психологической подготовки спортсменов-стрелков из боевого оружия // Слобожанський науково-спортивний вісник. Видання Харківської державної академії фізичної культури. – Х., 2007. – Вип. № 12. – С. 317-319.
8. Горелов І.Ю., Лефтеров В.О. Тренінг з формування психологічної готовності працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу: Навчально-методичний посібник. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2007. – 36 с.
9. Горелов І.Ю. Применение элементов психотренинговых технологий в процессе занятий по огневой подготовке курсантов вузов МВД Украины // Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк, 27-28 травня 2005 року: У 2-х ч.– Донецьк: ДЮІ МВС при ДонНУ, 2005. – Ч.2. – С. 80-82.
10. Горелов І.Ю., Моро М.В. Психологічний тренінг з формування навичок регулювання рівня збудження у процесі виконання практичної стрільби з бойової

зброї // Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Донецьк, 26-27 травня 2006 року. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2006. – С. 344-348.

11. Горелов И.Ю., Моро Н.В. Применение элементов ритмо-двигательной терапии для коррекции психических состояний курсантов вуза МВД Украины при подготовке к учебным занятиям // Психологические тренинговые технологии в правоохранительной деятельности: научно-методические и организационно-практические проблемы внедрения и использования, перспективы развития: Материалы III международной научно-практической конференции. Донецк, 24-26 мая 2007 года. – Донецк: Донецкий юридический институт ЛГУВД, 2007. – С. 325-327.

12. Бригунець В.О., Моро М.В., Зайцев Ю.В., Заболотний В.В., Горелов І.Ю. Вогнева підготовка (теоретичний розділ). Альбом схем. Кафедра бойової і тактико-спеціальної підготовки факультету №2 ДЮІ – Донецьк, 2006. – 72 с.

АНОТАЦІЇ

Горелов І.Ю. Психологічна готовність працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». – Університет цивільного захисту України. – Харків, 2008.

Дисертація присвячена вивченню проблеми психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ до застосування вогнепально-силового впливу. Здійснено теоретико-методологічний аналіз різних підходів до питання формування психологічної готовності правоохоронців до діяльності в особливих умовах, у тому числі до застосування вогнепально-силового впливу.

Встановлено психологічні чинники правомірного застосування працівниками міліції вогнепально-силового впливу. За результатами вивчення психологічних особливостей працівників ОВС з різними рівнями психологічної готовності до застосування вогнепально-силового впливу визначено її особистісні складові, до яких входять розвинені емоційно-вольові, комунікативні якості, високий загальний рівень саморегуляції та нервово-психічної стійкості.

Розроблено та запропоновано психологічний тренінг з формування психологічної готовності правоохоронців до застосування вогнепально-силового впливу, ефективність якого експериментально підтверджена.

Ключові слова: діяльність в особливих умовах, вогнепально-силовий вплив, психологічна готовність, працівники органів внутрішніх справ,

психологічний тренінг.

Горелов И.Ю. Психологическая готовность работников ОВД к применению огнестрельно-силового воздействия. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 – «Психология деятельности в особых условиях». – Университет гражданской защиты Украины. – Харьков, 2008.

Диссертация посвящена изучению проблемы психологической готовности работников органов внутренних дел к применению огнестрельно-силового воздействия. Проведен теоретико-методологический анализ различных подходов к вопросу формирования психологической готовности правоохранителей к деятельности в особых условиях, в том числе к применению силы и огнестрельного оружия.

Осуществлен историко-философский и правовой анализ проблемы применения силы в процессе правоохранительной деятельности. Установлено, что часто непрофессиональные действия работников милиции, влекущие за собой гибель и ранения, связаны с низкой психологической готовностью к действиям в экстремальных условиях.

Проанализирован процесс профессиональной, в том числе огневой и специальной физической, подготовки работников милиции. На сегодня профподготовка работников ОВД требует внедрения новых форм и методов работы, которые способствовали бы формированию профессионально-важных качеств и повышению уровня выполнения работниками милиции оперативно-служебных задач. Определены психологические факторы правомерного применения работниками милиции огнестрельно-силового воздействия.

Установлены составляющие психологической готовности к применению огнестрельно-силового воздействия, к ним относятся: уровень профессиональной подготовленности, мотивационные и личностные особенности работников милиции. На основе сравнения психологических качеств правоохранителей с высокой и низкой психологической готовностью к применению физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия выявлены личностные особенности работников ОВД, обуславливающие высокий уровень их психологической готовности к применению огнестрельно-силового воздействия. Среди них: развитые коммуникативные и эмоционально-волевые качества, способности к сознательной саморегуляции, высокий уровень нервно-психической устойчивости, собранность, самоуверенность, умеренно выраженная личностная и ситуативная тревожность, средние уровни фрустрации, агрессивности, ригидности и склонности к риску.

Предложена программа психологического тренинга по формированию психологической готовности работников милиции к применению огнестрельно-силового воздействия. Эффективность данного тренинга для развития профессионально-важных качеств работников ОВД подтверждена

експериментально.

Разработаны методические рекомендации практическим психологам органов внутренних дел по формированию психологической готовности работников милиции к применению огнестрельно-силового воздействия, которые включают вопросы диагностики уровня психологической готовности, составления индивидуальных развивающе-корректирующих программ.

Ключевые слова: *деятельность в особых условиях, огнестрельно-силовое воздействие, психологическая готовность, работники органов внутренних дел, психологический тренинг.*

Gorelov I.J. Psychological readiness of law enforcement agents for the usage of shooting-iron-power influence. – the Manuscript.

Dissertation on gaining degree of candidate of psychological sciences in speciality 19.00.09 – Psychology of activity in the special terms. – Civil Defence University of Ukraine. Kharkiv, 2008.

The dissertation is devoted to the study of law enforcement agents psychological readiness for the usage of shooting-iron-power influence. The results of theoretical and methodological study of problem tells about the presence of different approaches to the question of forming psychological readiness of law enforcement agents to act in emergency circumstances and to use force and shooting-iron-power.

The psychological factors of legitimate application are set by the workers of militia shooting-iron-power influence. As a result of study of psychological features worker organs of internal affairs with the different levels of psychological readiness to application of firearms influence its component parts.

Experiment confirmation of the psychological training of development professionally important psychological qualities workers of organs of internal affairs. Methodical recommendations for practical psychologist's organs of internal affairs on forming of psychological readiness of workers of militia to application of shooting-iron-power influence are developed.

Keywords: *activity in the special terms, shooting-iron-power influence, psychological readiness, workers of organs of internal affairs, psychological training.*

Підписано до друку 06.02.08. Формат 60x84x16

Папір 80 г/м² Друг ризограф. Ум.друк.арк. 0,9

Тираж 100 прим. Вид. № 88/08. Зам.№ 185/08

Відділення редакційно-видавничої діяльності

Університету цивільного захисту України

61023, м. Харків, вул Чернишевська, 94